

Andrzej Gaca

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

**RECENZJA: WŁOCHY I STOSUNKI POLSKO-
-WŁOSKIE W XX WIEKU. STUDIA Z DZIEJÓW
IDEI, HISTORII I KULTURY, POD REDAKCJĄ M.
BIAŁOKURA I A. KARBOWIAKA, WYDAWNICTWO
CUM LAUDE, OPOLE 2012., SS. 253**

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/TSP-W.2014.016>

Od 2004 roku Urząd Miasta Opola wraz z opolskim oddziałem Polskiego Towarzystwa Historycznego, Instytutem Historii Uniwersytetu Opolskiego i Miejską Biblioteką Publiczną w Opolu organizuje konferencje naukowe i publikuje studia poświęcone różnym aspektom historii, idei oraz kultury państw europejskich i ich stosunków z Polską. Po ukazaniu się publikacji *Polska a Hiszpania* w początkach 2012 roku, w jego drugiej połowie ukazał się interesujący tom studiów poświęcony Włochom i stosunkom polsko-włoskim w XX wieku, zawierający dwanaście różnorodnych tekstów. Ich autorami są przedstawiciele kilku, przede wszystkim krajowych, ośrodków akademickich (Padwa, Kraków, Warszawa, Toruń Wrocław, Zielona Góra i Opole) oraz rodzimych instytucji kultury i nauki (Rogoźnica, Częstochowa).

Autor pierwszego artykułu Gianpaolo Romanato swój tekst (*Stolica Apostolska i Europa Wschodnia od Piusa X do nuncjatury Achillesa Rattiego*) poświęcił zmianom dokonywanym przez Stolicę Apostolską, poczynając od pontyfikatu Papieża Piusa X (1903 r.), poprzez pontyfikaty jego następców, Benedykta XV i Piusa XI (m.in. zniesienie tzw. prawa weta oraz realizacja projektu zreformowania prawa kanonicznego przez opracowanie Kodeksu Prawa Kanonicznego – *Codex Iuris Canonici*, obowiązującego od 19 maja 1918 r.). Wprowadzone one zostały przede wszystkim celem odnowienia i modernizacji form zarządzania

Kościółem oraz maksymalnego wzmocnienia centralizmu rzymskiego, a także kontynuacji tej polityki po zakończeniu I wojny światowej w nawiązaniu do nowej strategii wobec episkopatów narodowych nowo powstałych państw Europy Wschodniej, silnie związanych z ich rządami oraz racją polityczną poszczególnych państw. Istotny wpływ na te zmiany miały osobiste doświadczenia przyszłych papieży z okresu ich pobytów w krajach Europy Wschodniej (m.in. misje Achillesa Rattiego w Warszawie i Opolu i Jana Baptysty Montiniego w Warszawie). Interesującą konstatacją jest pogląd Autora, że geneza tych zmian wiąże się także w istotny sposób z rolą Kościoła polskiego.

Marek Białokur (*Vittoria mutilata – okaleczone zwycięstwo. Rozgoryczenie Włochów po I wojnie światowej w historiografii polskiej. Casus syntezy dziejów powszechnych XX wieku*), odwołując się do określenia strat poniesionych przez Włochy w wyniku I wojny światowej i niezaspokojenia wielu ich sztucznie rozbudzonych nadziei oraz istotnych żądań w sprawie granic w Europie, użytego przez włoskiego poetę, polityka, jednego z przywódców nacjonalistów, Gabriela D'Annunzio, które – jak stwierdza Autor – „na trwałe wpisuje się w mitologię polityczną pierwszej połowy XX wieku”, prezentuje interesującą panoramę kulisów powstania mitów „okaleczonego zwycięstwa” oraz jego syntezy w rodzimej historiografii. Powołuje się on, zestawia i wnikliwie analizuje fragmenty pięciu wybranych, najobszerniejszych i zarazem najnowszych opracowań znanych polskich badaczy Stanisława Sierpowskiego, Antoniego Czubińskiego, Marka Bankowicza, Jakuba Tyszkiewicza i Edwarda Czapiewskiego, które wydano w Polsce na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat. Podsumowując M. Białokur wysoko ocenia fragmenty wybranych opracowań, stwierdzając, że autorzy cytowanych syntezy, w sposób rzeczowy i zarazem obiektywny, przedstawili kulisy powstania mitu politycznego, jakim było, ukute przez Włochów po I wojnie światowej, pojęcie „okaleczonego zwycięstwa”.

Dzięki tekstowi Joanny Sondel-Cedarmas (*Luigi Federzoni – lider włoskiego nacjonalizmu, faszystowski gerarca. Zarys biografii politycznej.*) możemy poznać bliżej poglądy dziennikarza, literata, polityka i zarazem jednego z wybitnych teoretyków i przywódców włoskiego nacjonalizmu, doktryny, którą w dużej mierze w latach 20. przejął włoski faszizm. Jest to tym bardziej wartościowe i oryginalne ujęcie wybranego tematu, że dotychczas, jak stwierdza Autorka, myśl polityczna włoskiego nacjonalizmu w literaturze polskiej nie doczekała się szerszego opracowania. W tekście omówiona została między innymi postawa L. Federzonia wobec powstania włoskiego nacjonalizmu, jego koncepcje polityki zagranicznej Włoch, postawa w odniesieniu do przymierza nacjonalistów z katolikami, stosunek do masonerii oraz liberalizmu, monarchicznej formy rządów i przede wszystkim faszyzmu włoskiego. J. Sondel-Cedarmas porusza

również w swoim artykule m.in. problem działalności politycznej L. Federozoniego zarówno przed, jak i po powstaniu, najpierw ruchu, a następnie reżimu faszystowskiego, jego stosunek do B. Mussoliniego, relacji państwa włoskiego i Kościoła, obowiązujących zasad konstytucyjnych, opozycji antyfaszystowskiej oraz postawę wobec ekstremistycznego skrzydła faszyzmu.

Jarosław Macała w swoim artykule (*Faszystowska Italia w koncepcjach geopolitycznych Karla Haushofera*) przybliży nam postać słabo znanego w Polsce, radykalnego konserwatysty, jednego z najbardziej znanych niemieckich geopolityków, twórcy szkoły badań nad związkiem polityki z przestrzenią i wielu znaczących teorii geopolitycznych, zrazem autora licznych książek oraz artykułów poświęconych tej tematyce, gen. Karla Haushofera (1869–1946). Jego wizja świata stanowiła, jak podkreśla Autor, próbę stworzenia alternatywy dla znienawidzonego przez niego liberalizmu oraz bolszewizmu, a poglądy geopolityczne były ściśle zdeterminowane klęską państw centralnych w I wojnie światowej i stworzeniem przez zwycięskie mocarstwa tzw. systemu wersalskiego, traktującego Niemcy jako przedmiot ówczesnej polityki międzynarodowej. J. Macała przypomina, że po dojściu narodowych socjalistów do władzy w Niemczech pozostał on w przyjaznych stosunkach z Rudolfem Hessem. Wprawdzie nie był członkiem NSDAP, jednakże geopolityczne poglądy Haushofera miały wpływ na stworzoną przez nazistów ideologię i zostały wykorzystane przez nich w ich polityce zagranicznej (m.in. doktryna poszerzania *lebensraumu* i budowanie światowego mocarstwa). Wskazywanie na drogi do realizacji programu odbudowy potęgi Niemiec pozostawały niewątpliwie w związku z zainteresowaniami Haushofera Włochami, które, jak zauważa Autor tekstu, traktował on jako „potencjalnego, a później realnego sojusznika na drodze Niemiec do odrzucenia dyktatu wersalskiego”, sojusznika dążącego również, podobnie jak Niemcy, do destabilizacji i zmiany układu sił stworzonego po I wojnie światowej. Tego natomiast, że spojrzenie niemieckiego geopolityka na faszystowskie Włochy nie było jednak ani jednostronne, ani bezkrytyczne, a raczej złożone i wielopłaszczyznowe, dowodzi J. Macała, dokonując bardzo interesującej prezentacji szerokiego spectrum poglądów, ocen i postaw Haushofera odnoszących się do faszystowskiej Italii w jego geopolitycznych rozważaniach i koncepcjach.

Obszerny tekst Zbigniewa Machelskiego, znanego politologa, znawcy historii i systemu politycznego Włoch (*Reżim faszystowski we Włoszech. Ideologia nowego autorytaryzmu*), porusza ciągle aktualny problem genezy i przyczyn pojawienia się reżimu faszystowskiego we Włoszech oraz istoty i ideologicznych podstaw faszyzmu włoskiego, łączącego w sobie elementy korporacjonizmu, totalitaryzmu, nacjonalizmu, militaryzmu i antykomunizmu. Powszechne poczucie niezadowolenia i głębokiej frustracji niemal wszystkich włoskich warstw

społecznych z „kalekiego zwycięstwa”, pogłębiający się kryzys ekonomiczny spowodowany krańcowym wyczerpaniem zadłużonego państwa, niepowodzenie w przejściu od gospodarki wojennej do gospodarki pokojowej, narastająca szybko inflacja, znaczny wzrost bezrobocia, szczególnie trudne położenie zdemobilizowanych żołnierzy i oficerów, radykalizacja nastrojów społecznych, narastanie nastrojów rewolucyjnych i rozwój ruchów masowych, czy często zmieniające się rządy, to tylko niektóre przyczyny prowadzące do zaostrzenia się sytuacji wewnętrznej w Italii, osłabienia autorytetu władzy oraz załamania się systemu liberalnego we Włoszech. Te i szereg innych czynników spowodowały rozwój faszyzmu stającego się ruchem masowym oraz dynamiczne szerzenie się jego ideologii na Półwyspie Apenińskim, a następnie przejęcie władzy przez B. Mussoliniego (1922 r.) i ugruntowanie się totalitarnego reżimu faszystowskiego we Włoszech. W dalszej części artykułu Autor nawiązuje do zainicjowanego w latach 60. XX wieku nowego nurtu historiografii faszyzmu, zrywającego z przekonaniem, że faszyzm nie miał własnej ideologii, przytaczając najpierw niektóre argumenty dominujące we wcześniejszych koncepcjach i ocenach dotyczących tej tezy, a następnie prezentując i omawiając zwięźle podstawowe elementy ideologii faszyzmu. Wskazuje zarazem na różnice ideowe między faszyzmem włoskim i niemieckim, uwzględniając, że oba stanowiły równocześnie próbę syntezy nacjonalizmu i socjalizmu. Charakteryzując włoski reżim polityczny zwraca uwagę na to, że dla Mussoliniego istotą faszyzmu był system korporacyjny, omawiając jednocześnie szczegółowo jego zasady. Bardzo interesujące są uwagi końcowe Autora, szczególnie ich fragmenty dotyczące zainteresowania i fascynacji włoskim faszyzmem wielu przedstawicieli polskiej endecji oraz znaczących dokonań nauki i kultury włoskiej w okresie rządów faszystowskich w Italii.

Bogumił Grott, jeden z najwybitniejszych badaczy polskiego nacjonalizmu, rozpatruj kwestię wpływów włoskiego faszyzmu w Polsce z punktu widzenia politologii religii, subsydiarnej dyscypliny religioznawstwa, zajmującej się relacjami pomiędzy sferą religii a sferą polityki (*Wpływy włoskiego faszyzmu w Polsce. Prawda? Półprawda? Czy kwestia lewicowej indoktrynacji? Problem widziany z perspektywy politologii religii*). Autor rozpoczyna swój tekst od konstatacji, że pojęcie „faszyzm” było, i często nadal jest, używane, a nierzadko nadużywane, dla określania szerokiej gamy systemów i ruchów politycznych, służąc zazwyczaj jako epitet do piętnowania oraz stygmatyzacji niektórych kierunków politycznych oraz ich przywódców czy myślicieli, zaznaczając zarazem, że „tak szerokie pojęcie faszyzmu jest nader nieściśle...i z punktu naukowego podejrzane”. Przechodząc do odpowiedzi, na pytanie „co skłoniło wielu ludzi w Europie i nie tylko do przyjaznego spojrzenia na ten nowy wówczas sys-

tem” (t.j. po objęciu władzy przez faszystów we Włoszech w 1922 r.). B. Grott rozpatruje to zagadnienie z perspektywy polskiej w okresie międzywojennym, poczynając od pierwszych lat po wojnie polsko-bolszewickiej, kiedy to w Polsce na ogół pozytywnie oceniano zmiany ustrojowe, jakie zachodziły na Półwyspie Apenińskim, traktując włoski faszyzm „jako złoty środek pomiędzy kolektywistycznym komunizmem a chromającą wówczas demokracją liberalną”. Kolejno poruszane zagadnienie dotyczy powstawania w II RP drobnych partii o nazwach bezpośrednio nawiązujących do nowego systemu włoskiego, które funkcjonowały na polskiej scenie politycznej niespełna kilka lat, nie tworząc własnej, wyraźnie zarysowanej ideologii i nie osiągając żadnego znaczącego wpływu w ówczesnym społeczeństwie polskim. Odrębnym zagadnieniem jest poruszony przez Autora problem oceny włoskiego faszyzmu przez duże formacje funkcjonujące w Polsce, zwłaszcza endecję, jednakże ze szczególnym uwzględnieniem stosunków między faszystowskim reżimem a Kościołem i rzeczywistego konfliktu państwa z panującą religią, o czym mowa w dalszej części tekstu. Kolejne rozważania B.Grotta nawiązują do programu i sposobów działania Ruchu Narodowo Radykalnego zwanego potocznie Falangą w kontekście podobieństw i różnic koncepcji programowych liderów tego ugrupowania z włoskim faszyzmem. Reasumując stwierdza on, że system włoskiego faszyzmu traktowano w Polsce międzywojennej przyjaźnie tak długo, „jak długo wydawał się być zdolnym do realizacji ważnych postulatów części prawicy w naszym kraju. Gdy się okazało, że jest on czymś więcej, wówczas wycofano swoje pozytywne emocje w stosunku do niego”.

Interesujące materiały dotyczące problematyki włoskiej, pochodzące z założonej przez A. Koca, ukazującej się w dwudziestoleciu międzywojennym „Gazety Polskiej”, półoficjalnego organu rządowego, propagującego idee systemu autorytarnego, wykorzystane zostały w kolejnej publikacji, której autorem jest Jarosław Durka (*Pakt Czterech oraz wojna włosko-etiopska w świetle artykułów „Gazety Polskiej” z lat 1933–1936*). Z ich analizy wynika, że na łamach tego pisma uważnie śledzono wówczas w Polsce wydarzenia na arenie międzynarodowej, w tym wśród najważniejszych, kwestie stosunków z Włochami i polityki zagranicznej faszystowskich Włoch dążących do podważenia ładu wersalskiego, wzmocnienia swojej pozycji politycznej, a także uzyskania nowych posiadłości w koloniach. Ponieważ proponowany przez Mussoliniego wiosną 1933 tzw. pakt czterech (który obejmować miał Niemcy Włochy, Wielką Brytanię i Francję) był sprzeczny z ówczesną polską racją stanu rodzima prasa, w tym „Gazeta Polska” krytycznie odniosła się do owej włoskiej inicjatywy jako projektu uważanego za „sprzeczny z duchem i treścią paktu Ligi Narodów”. Na łamach „Gazety Polskiej”, zarówno w roku 1933, jak i 1934, jak przypomina Autor, wracano do tej

idei, bardzo często nie tylko ostro krytykując sam projekt paktu, ale podnosząc wręcz, że jego ewentualna realizacja doprowadzi on do rozbitcia Ligi Narodów. Dalsza część artykułu prezentuje liczne materiały zawarte w tym polskim dzienniku dotyczące wojny włosko-etiopskiej. „Gazeta Polska”, która wysłała do Etiopii swojego korespondenta, z uwagą śledziła przebieg tego konfliktu, komentując na bieżąco związane z nim wydarzenia i oceniając jego zarówno militarne jak i polityczne skutki wojny etiopskiej.

Arkadiusz Meller i Grzegorz Radomski w przekrojowym artykule (*Włoska kultura i tradycja w opinii publicystów obozu narodowego w okresie międzywojennym*) nawiązali do szerokich zainteresowań polityków i publicystów endeckich w Polsce cywilizacją łacińską, jej ostoją i źródłem, kulturą włoską oraz jej wpływem na polską tożsamość kulturową. Zwrócili także uwagę na intensyfikację zainteresowań polskich publicystów obozu narodowego europejskimi ruchami nacjonalistycznymi i poczynając od lat dwudziestych XX w., ich fascynacją włoskim faszyzmem. Do ich grona należał również lider obozu Roman Dmowski. Szeroki krąg publicystów endeckich odwoływał się nie tylko do twórczości Machiavellego, Dantego czy Leonarda da Vinci ale wielu późniejszych, działających w XIX i XX w., myślicieli, uczonych, polityków i przywódców włoskich. Szczególnie interesującym fragmentem tej publikacji wydaje się prezentacja poglądów znanego polskiego publicysty i krytyka muzycznego Jerzego Waldorffa, który wprawdzie nie angażował się bezpośrednio w działalność polityczną po stronie endecji ale publikował swoje teksty w okresie międzywojennym w pismach związanych z ruchem narodowym, propagując przeświadczenie o możliwości rozwoju kultury w państwie autorytarnym, jakim były faszystowskie Włochy. Waldorff nie ograniczał się jedynie do uznania zasług B. Mussoliniego na polu kultury, lecz także, co podkreślają Autorzy artykułu, „dostrzegał zmiany społeczno-cywilizacyjne o charakterze modernizacyjnym, które zaszły na Półwyspie Apenińskim” nierzadko bardzo pozytywnie je oceniając.

Kolejny tekst zamieszczony w tomie tych studiów autorstwa Daniela Koresia poświęcony został jednej ze znaczących postaci służących przed 1939 r. w armii II Rzeczypospolitej, wybitnemu teoretykowi wojskowej myśli politycznej i pisarzowi wojskowemu Marianowi Romeyko (*Pptk dypl. Marian Romeyko – działalność jako attaché wojskowego w Rzymie, do momentu wybuchu wojny w 1939 roku.*). W szczególności Autor przybliżył nam czas działalności Romeyki w trudnym okresie poprzedzającym wybuch II wojny światowej (od lipca 1938 do września 1939), kiedy pełnił on odpowiedzialną funkcję attaché wojskowego, morskiego i lotniczego w Rzymie, a więc w jednym z kluczowych miejsc na mapie politycznej ówczesnej Europy. Zgodnie ze szczegółowymi dyrektywami zajmował się on, podobnie jak jego poprzednik, nie tylko kwestiami wojskowymi

ale także zagadnieniami politycznymi gospodarczymi, ekonomicznymi i kolonialnymi, mając zwłaszcza na uwadze informacyjno-wywiadowcze priorytety rzymskiej placówki. Do kluczowych obowiązków attaché w Rzymie należało przede wszystkim bieżące opracowywanie i uzupełnianie studium podstawowych rodzajów włoskich sił zbrojnych oraz zbieranie danych na temat relacji politycznych Włoch z innymi państwami, a także sporządzanie sprawozdań i raportów dotyczących tych zagadnień. W podsumowaniu zawarta została bardzo pozytywna ocena działalności ppłk. Romeyki na stanowisku polskiego attaché wojskowego akredytowanego w Rzymie.

Problematyki Polaków we Włoszech po wybuchu II wojny światowej dotyczy artykuł Doroty Suli (*Z ziemi obcej do włoskiej. Polacy we Włoszech w latach 1939 – 1946*). Pierwszą znaczącą grupę naszych rodaków przebywających na terenie Italii po I wojnie światowej stanowili polscy jeńcy rekrutujący się z armii austro-węgierskiej, którzy później zasilili armię gen. Hallera we Francji. Spora liczba uchodźców dotarła do Włoch także po wybuchu II wojny światowej. Wydatnej pomocy udzielał im m.in. Papieski Komitet Pomocy Polakom i kongregacje zakonne. Sytuacja zmieniła się po przystąpieniu Włoch do wojny wraz z zarządzeniem zamknięcia granic włoskich dla Polaków oraz stosowaniem wobec nich przez faszystów szeregu ograniczeń. Kolejne grupy Polaków we Włoszech to uciekinierzy z Organizacji Todt i z Wermachtu. Nowy rozdział w historii stosunków polsko-włoskich stanowiło przybycie do Włoch w początkach 1944 r. 2. Korpusu Polskiego pod dowództwem gen. Władysława Andersa. Autorka wspomina również o Polakach, którzy włączali się we włoski ruch oporu, organizowaniu się polskiej społeczności i kolejnej fali napływowej Polaków po zakończeniu wojny oraz różnych formach ich aktywności w Italii.

Następna publikacja to tekst Jarosława Gdańskiego (*Włoska dywizja SS i jej związki z Polską*) poświęcony różnym jednostkom włoskiej armii służących u boku Niemców w okupowanej Europie, w tym również w Polsce. Autor skupił się jednak przede wszystkim na kwestii znacznej liczby żołnierzy włoskich służących w różnych formacjach niemieckich z których największą jednostką bojową złożoną z Włochów była 29. Ochotnicza Dywizja Grenadierów SS. W marcu 1944 r. rozpoczęto formowanie włoskiej brygady Waffen SS, przemianowanej następnie na Brygadę Szturmową Włoskiego Legionu SS. Brygada ta była używana niemal wyłącznie do walki z partyzantami. Zakończenie artykułu dotyczy polskich śladów związanych z działaniami wojennymi włoskich oddziałów SS.

O polsko-włoskich stosunkach kulturalnych na przełomie XX i XXI w. pisze Grzegorz Tokarz w ostatniej pracy, zamykającej przedmiotowe studium (*Polsko-włoskie stosunki kulturalne po 1989 roku*). Podstawowym aktem regulującym współczesne relacje kulturalne między Polską i Włochami jest *Umowa*

o współpracy w dziedzinie kultury i edukacji podpisana 12 lipca 2005 roku. Autor omawia krótko działalność polskich placówek promujących kulturę polską we Włoszech, takich jak Instytut Polski w Rzymie, Stacja Naukowa Państwowej Akademii Nauk w Rzymie czy Fundacja Jana Pawła II. Wspomina również o najważniejszych wydarzeniach promujących Polskę i jej kulturę we Włoszech, m.in. o Festiwalu Kultury Polskiej „Corso Polonia”, zajęciach Uniwersytetu Letniego Kultury Polskiej, promowaniu kina polskiego przez Instytut Adama Mickiewicza oraz inicjatywach i wspomaganiu różnych działań kulturalnych przez Ambasadę Polską w Rzymie. Porusza także zagadnienie funkcjonowania i aktywności różnych instytucji włoskich działających w Polsce w tym dwóch ośrodków Włoskiego Instytutu Kultury (Warszawa, Kraków), Stowarzyszenia Dante Alighieri (Katowice) i Centro Italiano di Cultura (Bielsko-Biała).

Zbiór studiów poświęcony Włochom i stosunkom polsko-włoskim w XX wieku pod redakcją M. Białokura i A. Karbowiaka zawiera ciekawe i różnorodne teksty nadesłane z wielu, przede wszystkim polskich, ośrodków. Zawartość tych artykułów, ich treść, a także forma, odpowiadając w pełni standardom naukowym, pozwoliły niewątpliwie osiągnąć Redaktorom zarazem także inny ważny, zresztą świadomie zamierzony przez nich cel – wydać pracę o znaczących walorach popularyzatorskich i dydaktycznych, przyczyniającą się do wzbogacenia naszej wiedzy w zakresie poruszonych tematów. Całość tomu jest dowodem dalszego, i ciągle rosnącego, zainteresowania rodzimych badaczy, reprezentujących różne dyscypliny naukowe, problematyką Włoch i stosunków polsko-włoskich. Wiąże się to między innymi z zacieśniającymi się z każdym rokiem więzami serdecznej i coraz szerszej współpracy między uczonymi i przedstawicielami licznych środowisk kulturalnych naszych krajów.